

U zapadnoj Bosni

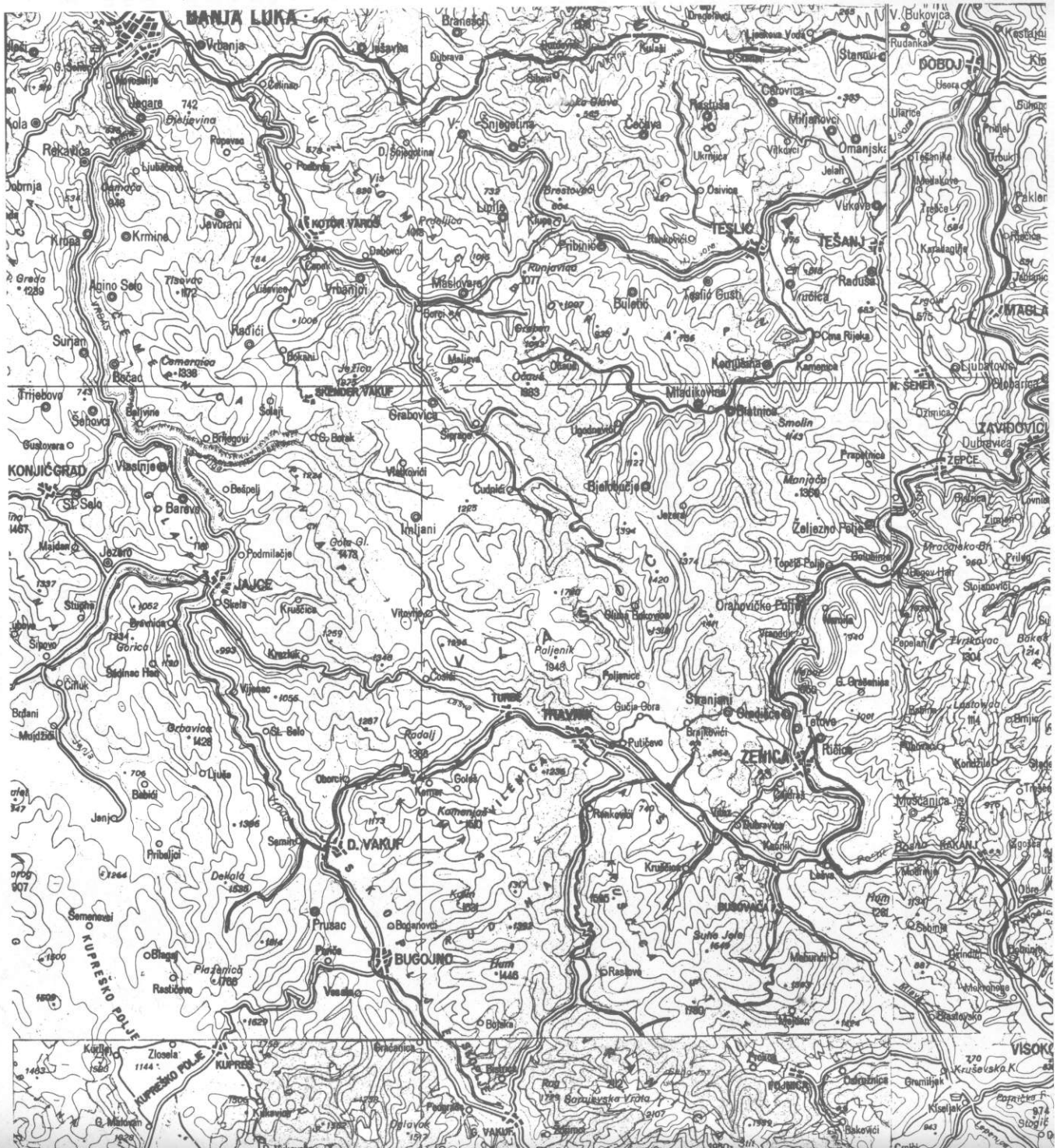
Borbe na području Mrkonjić-Grada

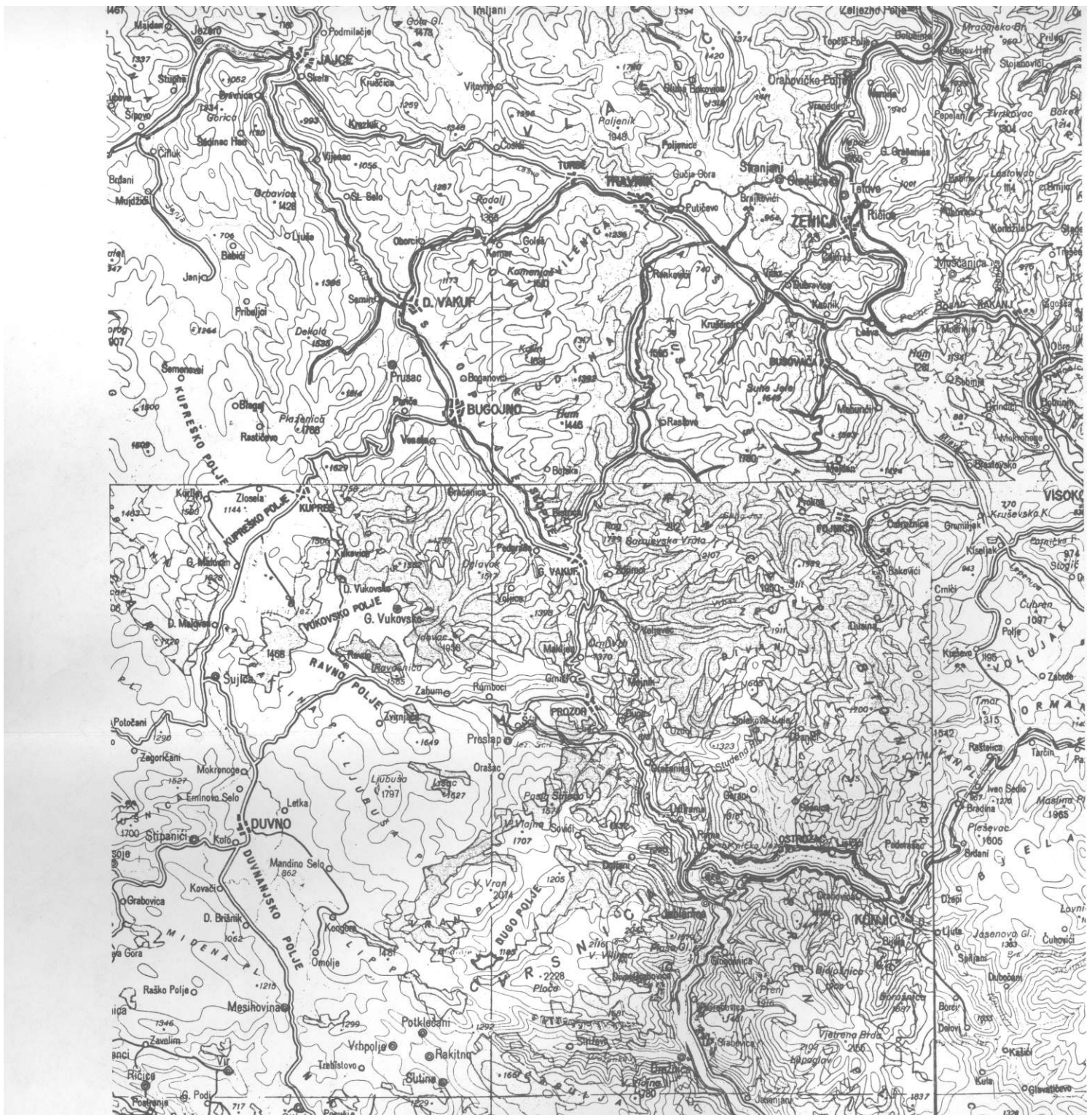
U vrijeme kada je stigla 13. proleterska brigada na područje Mrkonjić-Grad - Podrašnica, njemačke snage su vršile koncentraciju oko slobodne teritorije u zapadnoj Bosni i pripremale se za vazdušni desant na Vrhovni štab NOV i POJ i napad prema Drvaru, centru ne samo te slobodne teritorije već i nove Jugoslavije, jer su se tada u njemu nalazila najviša vojna i politička rukovodstva NOB - CK KPJ, AVNOJ, NKOJ, Vrhovni štab, savezničke vojne misije akreditovane pri Vrhovnom štabu i razne druge političke i vojne komande i ustanove. Njemačka 7. SS divizija prikupljala se tada na prostoriji Travnik - Turbe - Donji Vakuf - Jajce - Mrkonjić-Grad. Nemajući dovoljno elemenata da bi procjenio njene prave namjere, štab 1. proleterske divizije uzeo je u obzir dvije varijante njenog mogućeg daljeg angažovanja: da će krenuti ka Banjoj Luci ili da će sa komunikacije Jajce - Jezero - Mrkonjić-Grad preduzeti napad u pravcu zapada radi odbacivanja 1. i 13. proleterske brigade od te komunikacije i prodora ka Mliništima. Za slučaj da neprijatelj krene ka Banjoj Luci trebalo ga je napadati u bok i pozadinu, a ako krene na zapad najupornije zatvarati pravce koji izvode ka Mliništima i dalje ka izvanredno važnim centrima oslobođenog teritorija - Drvaru i Glamočkom polju gde se nalazio partizanski aerodrom.

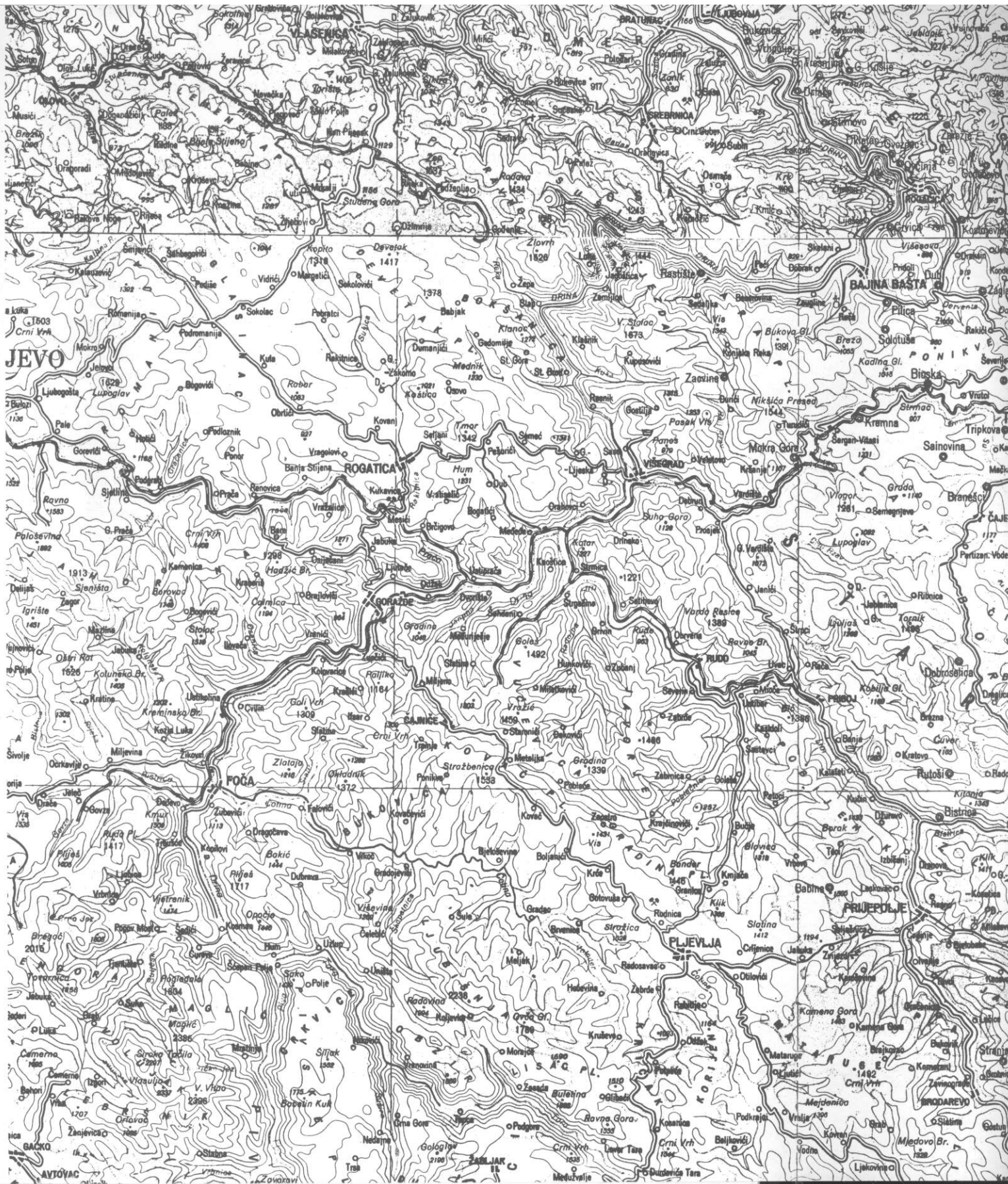
Polazeći od takve procjene situacije, štab 1. proleterske divizije uveče 22. aprila naredio je štabu 13. proleterske brigade da najhitnije postavi sve svoje jedinice na pravcu Rogolje - Podrašnica - Barači - Pecka, raspoređujući ih po dubini, s tim što će tri bataljona postaviti na prostoru Rogolje - Podšiljak - Podrašnica - Mračaj - Štrbina, a dva bataljona u rejonu Pecka - Barači radi zatvaranja pravca prema Mliništima. Prva proleterska brigada dobila je zadatak da zatvori pravac Jezero - Šipovo - Mliništa i da ofanzivno djeluje na komunikaciju Jezero - Mrkonjić-Grad - Rogolje,¹ dok je 3. krajiška proleterska brigada, zajedno sa 2. proleterskom brigadom 6. ličke proleterske divizije zatvarala pravac Livno - Glamoč - Drvar, a 13. krajiška brigada pravac Mrkonjić-Grad - Čađavica - Ključ.

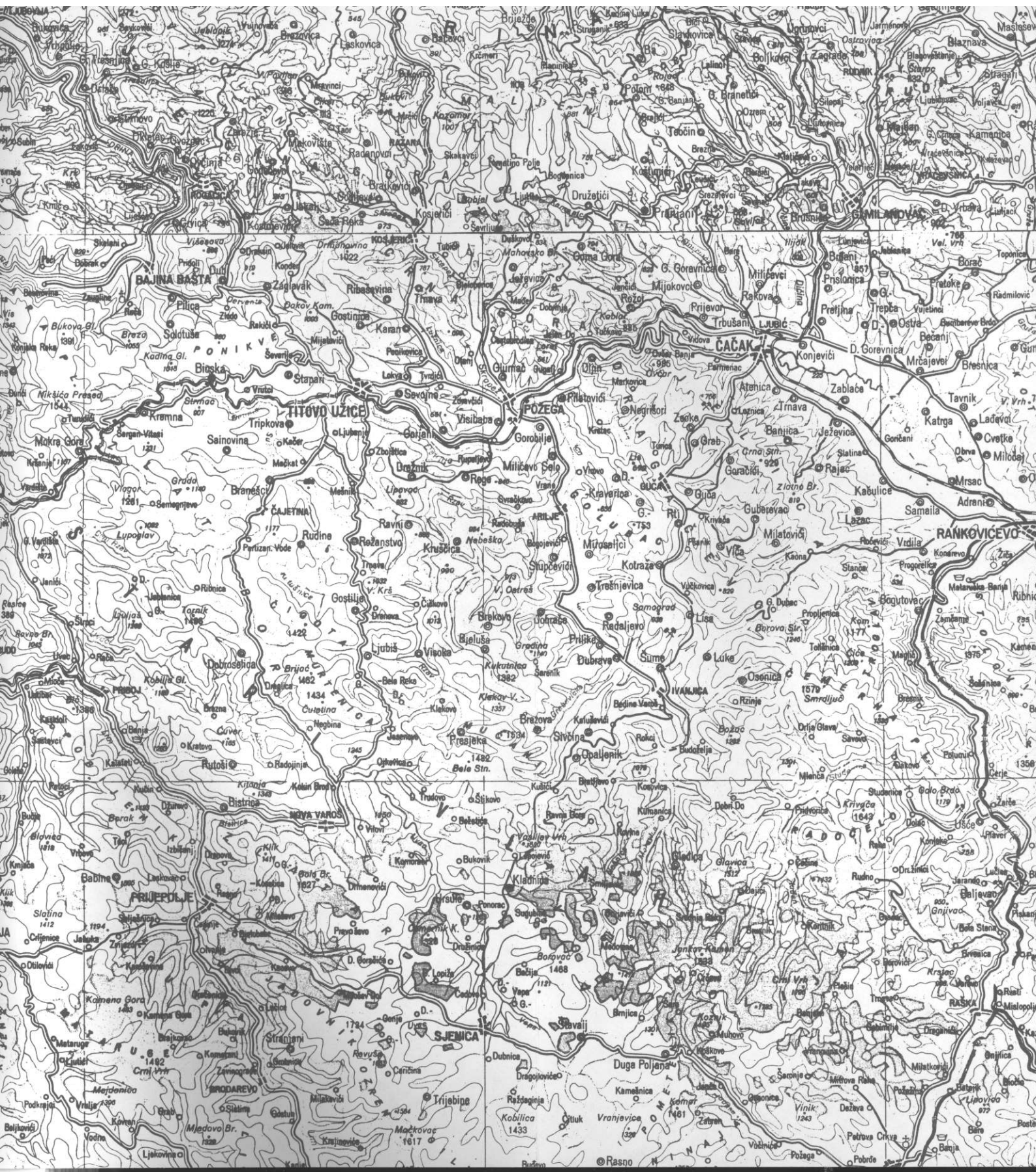
Na osnovu dobijenog zadatka, štab 13. proleterske brigade je dalje zadržao 1. proleterski bataljon u rejonu Rogolje - Podšiljak (4-5 km zapadno i sjeverozapadno od Mrkonjić-Grada) sa zadatkom zatvaranja pravaca Mrkonjić-Grad - Mliništa i Mrkonjić-Grad - Čađavica i ofanzivnog dejstva na tim pravcima. Drugi proleterski bataljon rasporedio je u rejonu Rustina gradina (k. 992) - Mračaj radi sadejstva s 1. proleterskim bataljonom i dijelovima 1. proleterske brigade na području Lisine. Četvrti proleterski bataljon postavio je u rejonu Ilići - Štrbina

¹ Zbornik, tom IV, knj. 24. str. 330-333: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 22. IV 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

u ulozi brigadne rezerve, a 3. proleterski bataljon u Baraće (zaseoci Grabež i *Spirit*), radi stvaranja dubine odbrane i sadejstva s jedinicama 1. proleterske brigade na pravcu Gerzova i doline Plive, dok je 5. proleterski bataljon dobio zadatak da obezbjeđuje divizijsku bolnicu i brigadnu ambulantu u selu Jasenovi Potoci. Brigadna intendantura smjestila se u zaseoku Marčete, a štab brigade, četa za vezu i inženjerska četa u Strbini.² Takvim rasporedom u zahvatu ceste Rogolje - Mliništa, sa dubinom od preko 15 kilometara, brigadi su se pružali povoljni uslovi da, u sadejstvu s jedinicama 1. proleterske brigade, uporno brani pomenuti pravac i da spriječi brz prodor neprijatelja iz Mrkonjić-Grada ka Mliništima, ako bi uslijedio napad na tom pravcu.

Iako je 23. aprila odbijen njegov napad u pravcu Rogolja, neprijatelj je u toku tog i naredna dva dana iz Mrkonjić-Grada, gdje su se tada nalazili dijelovi 13. puka i izviđački bataljon 7. SS divizije, jačim snagama uz podršku artiljerije i tenkova napadao u pravcu Rogolja i prema Lisini. Oba dana uspjevao je da iz Rogolja potisne dijelove 1. proleterskog bataljona ka Podšiljku, ali gaje svakog dana predveće ovaj bataljon prisiljavao da se puvuče u Mrkonjić-Grad, nakon čega bi 1. proleterski bataljon ponovo posjeo ranije položaje. Vjerovatno da su ovo bile izviđačke akcije s kojima je neprijatelj nastojao da dođe do podataka o jačini i rasporedu jedinica NOVJ na tpm pravcu. Ostali bataljoni brigade nalazili su se u rejonima razmještaja, gdje su izvodili vojno-političku obuku, sredi-vali se i odmarali poslije napornog prelaska preko Vrbasa. Slijedeća dva dana, 26. i 27. aprila, na položajima vladalo je zatišje - nije bilo aktivnosti ni sa jedne ni sa druge strane.

Štab 1. proleterske divizije brzo je uočio daje zadatak zatvaranja određenog pravca ka centralnom dijelu slobodne teritorije i suviše uticao da brigade pređu u defanzivu i prepuste inicijativu neprijatelju. Iako im je osnovni zadatak ostao isti, štab divizije ocjenio je da postoje uslovi i za uspješne ofanzivne akcije na komunikacijama kojima se neprijatelj koristio. U vezi s tim, štab divizije naredio je 26. aprila 13. proleterskoj brigadi da preduzme ofanzivna dejstva na komunikaciji Rogolje - Mrkonjić-Grad - Crna rijeka i na području sjeverno od nje i da za to angažuje jedan do dva bataljona, dok je 1. proleterska brigada dobila zadatak da dijelom snaga dejstvuje na komunikacije Jajce - Mrkonjić-Grad i Jajce - Crna rijeka.³

Ujutro, slijedećeg dana u vezi s dobijenim zadatkom, štab 13. proleterske brigade naredio je: 1. proleterskom bataljonu da i dalje ostane na starim položajima ali i da ofanzivno dejstvuje na komunikaciju Rogolje - Mrkonjić-Grad s tim da dvije čete prebaci sjeverno od nje radi posjedanja položaja Rogolje - Gradina (k. 909) - trig. 848 - Tomići i napada u bok neprijatelja ako iz Mrkonjić-Grada, u zahvatu ceste, krene u napad prema Podrašnici; 4. proleterskom bataljonu, ojačanom jednom minerskom grupom, da se ujutro 28. aprila prebaci u rejon sjeverno od Mrkonjić-Grada radi ofanzivnog dejstva na komunikaciju Mrkonjić-Grad - Crna rijeka i napada na četnike na području Trijebovo - Šehovci - Gustovara - Dobrac i 2. proleterskom bataljonu da razvuče svoje snage na prostoriji Mračaj - Podrašnica s tim da bude stalno spreman za dejstvo u svim pravcima, dok su 3. i 5. proleterski bataljon zadržani u ranijim rejonima razmještaja.⁴

Kako je naređeno 4. proleterski bataljon se u određeno vrijeme prebacio na prostor Trijebovo - Šehovci - Gustovara odakle su četnici ispred njega pobjegli u Mrkonjić-Grad, tako daje uhvaćen samo jedan četnik. Bataljon je sadejstvovao dijelovima 1. proleterske brigade, kada su noću između 28. i 29. aprila vršili demonstrativni napad na Mrkonjić-Grad, a zatim je čitavu komunikaciju Mrkonjić-Grad - Crna rijeka stavio pod svoju kontrolu. U tom vremenu ni dijelovi 7.

2 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 19-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 23. IV 1944. potčinjenim jedinicama.

3 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 391-393: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 26. IV 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

4 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 417-419: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 27. IV 1944. štabovima bataljona.

SS divizije u Mrkonjić-Gradu nijesu mirovali. Oni su 28. i 29. aprila napadali prema Rogoljama i Podšiljku ali ih je oba dana 1. proleterski bataljon odbacio na trag u Mrkonjić-Grad. Nešto jačim snagama 30. aprila neprijatelj je napao dijelove 1. proleterske brigade na Lisini (trig. 1467) i potisnuo ih ka Šibovima, a zatim je preko kote 1348, niz Široku kosu, krenuo ka Podšiljku. Dočekan s fronta od 1. proleterskog bataljona i napadnut s juga od dijelova 2. proleterskog bataljona i 1. proleterske brigade bio je prisiljen da se povuče u Mrkonjić-Grad.⁵

Na osnovu borbi vođenih prethodnih dana kao i obavještajnih podataka, štab 13. proleterske brigade ocijenio je da neprijateljeve snage u Mrkonjić-Gradu nijesu velike i da bi se mogle savladati i obilježiti 1. maj međunarodni Praznik rada i borbe protiv fašizma, pa je 30. aprila depešom predložio štabu 1. proleterske divizije da ih napadne i zauzme grad.⁶ Polazeći od toga prijedloga i vlastite procjene situacije, a radi preuzimanja inicijative, uništenja neprijatelja i dolaska do plijena i municije u kojoj se oskudjevalo, štab 1. proleterske divizije, 1. maja, izdao je zapovijest za napad na Mrkonjić-Grad gdje se, prema podacima kojima je raspolagao, nalazilo oko 1.400 vojnika iz 7. SS divizije »Princ Eugen« i nešto četnika iz 301. bosansko-krajiškog četničkog korpusa. Neprijatelj nije držao samo grad već i okolne visove, npr. Oruglo brdo (trig. 882) i Grabež, a za odbranu koristio stare bunkere i rovove. Na pojedinim pravcima bile su postavljene i žičane prepreke i minska polja.

Prema planu štaba 1. proleterske divizije, napad trebalo je da izvrše 1. i 13. proleterska brigada u tri napadne kolone uz jako obezbjeđenje prema Jezeru i Jajcu. Sjevernu napadnu kolonu, pod komandom komandanta 13. proleterske brigade Milana Žeželja, sačinjavali su 2, 3 i 4. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. Oni su imali zadatak da napadaju u zoni između ceste Rogolje - Mrkonjić-Grad i Crna rijeka - Mrkonjić-Grad, opštim pravcem Gradina (k. 909) - trig. 848 - katolička crkva u gradu, s tim da na polaznim položajima za napad ostave rezerve radi obezbjeđenja od četnika na području Manjače.

U zapadnoj napadnoj koloni, kojom je komandovao načelnik štaba 13. proleterske brigade Miloš Vučković, nalazili su se: 3. bataljon 1. proleterske i 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. Njima je naredeno da napadaju u zoni između linije k. 1348 - k. 1349 (na Lisini) - Ravan (k. 991) - potok Rijeka i ceste Rogolje - Mrkonjić-Grad, opštim pravcem Podšiljak - Brdo - raskrsnica cesta u gradu.

Jugoistočnu napadnu kolonu, pod komandom komandanta 1. proleterske brigade Jagoša Žarića, sačinjavali su 2, 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade koji su imali zadatak da napadaju u zoni od ceste Crna rijeka - Mrkonjić-Grad do linije Šibovi - k. 1438 - potok Rijeka - džamija u gradu, opštim pravcem Previla - Mrkonjić-Grad.

Udarna grupa 1. i 5. bataljon 1. proleterske brigade, pod komandom Ljubiše Veselinovića, dobila je zadatak da zatvori sve pravce koji od Jezera i Jajca izvode ka Mrkonjić-Gradu i spriječi intervenciju neprijatelja tim pravcima. Divizijska brdska baterija (2 topa 75 mm) trebalo je da s vatrenih položaja u rejonu Rustina gradina (k. 992) - Podšiljak u početku napada ispali 20 granata za 10 minuta na Mrkonjić-Grad, a zatim da djeluje po uočenim ciljevima na zahtjev komandanta napadnih kolona. Teške ranjenike trebalo je evakuisati u divizijsku bolnicu ili hirurškoj ekipi u Mračaj, a lakše ranjenike u brigadna previjališta i ambulante.

Štabovi brigada dobili su zadatak da orgnaizuju hitnu evakuaciju plijena s tim da bataljoni za sebe zadrže potrebne količine municije. Početak napada određen je 2. maja u 22 sata. Po zauzimanju grada, kako se to predviđalo, 13. proleterska brigada dobila je zadatak da zauzme raspored koji je imala prije napada, s tim da jedan bataljon ostavi istočno od Mrkonjić-Grada radi dejstva prema Ma-

5 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 34-46: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 1. V 1944. štabu 1. proleterske divizije i Arhiv VII, k. 727, br. reg. 9-1/10: Operativni izvještaj štaba 1. proleterskog bataljona od 4. V 1944. štabu 13. proleterske brigade.

6 Arhiv VII, k. 712A, br. reg. 24/1-4: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 30. IV 1944. štabu 1. proleterske divizije.

galjdlu i Vlasinjama, dok je 1. proleterska brigada trebalo da se orijentiše prema Jezeru i Jajcu.⁷

Istog dana čim je dobio divizijsku zapovijest, štab 13. proleterske brigade napisao je svoju zapovijest za napad na Mrkonjić-Grad kojom je precizirao zadatke potčinjenim jedinicama: 4. proleterskom bataljonu da napada pravcem Gustovar - Kotor - Mrkonjić-Grad, a po njegovom zauzimanju da se postavi na cestu Mrkonjić-Grad, - Crna rijeka i djeluje prema Magaljdolu i Vlasinjama; 2. proleterskom bataljonu da napadom od Tomića likvidira neprijatelja na Grabužu a zatim prodre u grad; 2. proleterskom bataljonu da napada pravcem Gradina (k. 909) - Stupari - Mrkonjić-Grad; 1. proleterskom bataljonu pravcem Podšiljak - Brdo - Mrkonjić-Grad i 3. bataljonu 1. proleterske brigade pravcem Podšiljak - Balukana - Potoci - Ravan (k. 991) - Rijeka - Mrkonjić-Grad, dok se 5. proleterski bataljon nalazio na obezbjeđenju divizijske bolnice. Štabovima bataljona posebno je ukazano da dobro pripreme borbu za napad, objasne im značaj izvršenja zadatka, da djeluju energično i da bombe treba da odigraju najveću ulogu.⁸

Kako je bilo i naređeno jedinice su u određeno vrijeme krenule u napad, a artiljerija je ispalila određeni broj granata na grad, što je u stvari uzbunilo neprijatelja i dalo mu do znanja da slijedi napad, pa ga je spremno dočekao na svim pravcima. Pruživši snažan otpor on je uspio da na prilazima grada zaustavi napad svih bataljona tako da ni jedan nije uspio da prodre ni do grada a kamoli u sam grad. Borba je s manjom i većom upornošću i nedovoljnom usklađenošću nastavljena čitavu noć. Štab divizije, a ni štabovi brigada nijesu imali rezervi da bi intervenisali na izabranim pravcima radi prodora u grad, pa kad su vidjeli da u toku noći ne mogu savladati neprijatelja ujutro su povukli jedinice u rejone u kojima su se nalazile prije napada. Štab 13. proleterske brigade zadržao je 3. proleterski bataljon na području Rogolje - Kotline radi obezbjeđenja od Mrkonjić-Grada.

Radi izvlačenja iskustava iz neuspjelog napada na Mrkonjić-Grad i otklanjanja raznih negativnih pojava, štab 13. proleterske brigade 4. maja održao je sastanak sa štabovima bataljona na kom je analiziran napad i stanje u brigadi. Iz sačuvanih dokumenata ne vidi se što je na tom sastanku zaključeno zbog čega napad nije uspio. Međutim, u operativnom izvještaju štaba brigade od 9. juna 1944. štabu 1. proleterske divizije kratko je konstatovano: »Neprijatelj je davao jak otpor, a bataljoni su djelovali nepovezano i u jutro se morali povući od Grada«.⁹ Pored jakog otpora neprijatelja i slabe povezanosti bataljona, uz očitu nedovoljnu upornost pada u oči da štab divizije nije išao na iznenađenje, kao jedan od bitnih elemenata uspjeha u mnogim napadima u NOR-u. Artiljerijska priprema od 20 granata ispaljenih na Mrkonjić-Grad nije mogla, a niti se na to išlo, da neutrališe neprijatelja. Računalo se na moralno dejstvo, odnosno na demoralizaciju neprijatelja, a efekat je bio suprotan - dato mu je do znanja da predstoji napad, tako da ga je spremno dočekao i odbio umjesto da se išlo na iznenađenje, ubacivanje dijela snaga u sam grad i grupisanje jačih snaga na izabranom pravcu. Očito da se neprijatelj potcijenio jer se računalo da će biti savladan primjenjenom taktikom i borbenim poretkom.

Tih dana bilo je aktuelno i pitanje takozvanih »prekomoraca«, odnosno Slovenaca kojima je brigada popunjena za vrijeme boravka u srednjoj Bosni. Zbog slabe ishrane i još nedovoljne prekaljenosti uz slabiju otpornost kao posljedicu dugog boravka u veoma teškim uslovima u raznim talijanskim logorima i zatvorima, mnogi od njih bili su iscrpljeni pa su se masovno javljali na ljekarsku. A problem je bio i u tome što brigada u to vrijeme nije imala ljekara. Narednih dana i štabovi bataljona su zajedno s komandama četa analizirali napad na Mr-

7 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 16-20: Zapovijest štaba 1. proleterske divizije od 1. V 1944. za napad na Mrkonjić-Grad.

8 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 21-1/1-1: Zapovijest štaba 13. proleterske brigade od 1. V 1944. za napad na Mrkonjić-Grad.

9 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 24/2.

konjić-Grad, kao i druge pojave u jedinicama, a održani su i sastanci partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a po tim pitanjima. U međuvremenu je delegacija brigade - Josip Mišković i Ivan Lazić, učestvovala na Drugom kongresu USAOJ-a održanom 2, 3 i 4. maja u Drvaru.

U tom vremenu došlo je i do manjih kadrovskih promjena u štabovima bataljona. Naime, štab brigade nije bio zadovoljan radom štaba 5. proleterskog bataljona, pa je 5. maja, u saglasnosti sa štabom 1. proleterske divizije, za političkog komesara toga bataljona postavljen Stevo Nikoliš, dotadašnji politički komesar 3. proleterskog bataljona a na njegovo mjesto premješten je Spasoje Vojinović Puhalo, dotadašnji politički komesar 5. proleterskog bataljona. Za zamjenika komandanta 5. proleterskog bataljona postavljen je Jovica Mraović do tada zamjenik komandanta 4. proleterskog bataljona, a na njegovo mjesto otišao je Božo Hinić, dotadašnji zamjenik komandanta 5. proleterskog bataljona. Komandant 5. proleterskog bataljona Stevo Borota ostao je i dalje na toj dužnosti. Nešto kasnije, 21. ili 22. maja u 1. proleterski bataljon došao je novi zamjenik političkog komesara a otišao je na novu dužnost dotadašnji vršilac dužnosti političkog komesara bataljona Dragutin Belša, umjesto njega postavljen je Ivan Mušnjak. Tih dana je zbog bolesti upućen na liječenje u Italiju komandant 2. proleterskog bataljona Đuro Breberina a u mjesto njega komandant bataljona postao je Branko Kresojević.

U toku 3. i 4. maja na frontu 13. proleterske brigade vladalo je zatišje što je omogućilo da se jedinice odmire i srede, održe četne i bataljonske konferencije s borcima, dovedu u ispravnost, koliko je to bilo moguće, odjeća i obuća i izvrši razušivanje parenjem odjeće u partizanskim buradima, zatim preduzmu i druge higijenske mjere radi spriječavanja bolesti. Uz sve te mjere nije se zaboravljalo na neprijatelja. Prije svega nastavilo se sa prikupljanjem podataka o njemu i njegovim namjerama. Tako je 5. maja, štab 3. proleterskog bataljona iz rejon Rogolja uputio svoju 3. četvu da od Čelića, preko Tomića i Gustovara izbije na cestu Crna rijeka - Mrkonjić-Grad radi prikupljanja podataka o neprijatelju i postavljanja zasjeda na pravcima njegovog mogućeg kretanja, s tim da se sutradan ujutro vrati u sastav bataljona. Četa je na izvršenje zadatka krenula oko 14 sati i kada je izbila u rejon trigonometra 848 kod Tomića bila je napadnuta s leđa od strane četnika i Nijemaca s južnih padina Grabeža (k. 899), a ubrzo i u bok s Gradine (k. 909).

U nastojanju da se iznad Stupara probije natrag u Rogolje četa je pretrpjela teške gubitke: od ukupno 32 borca, koliko se nalazilo u njoj, 10 je poginulo, 10 zarobljeno, a 12 se uspjelo probiti u sastav bataljona od kojih su 2 bila ranjena.¹⁰ Očito da je četa na izvršenje zadatka krenula bez potrebnog obezbjeđenja i da se kretala neoprezno, ali ni štab 3. proleterskog bataljona nije učinio ništa da bi je prihvatio kad je bila napadnuta.

Ostali bataljoni brigade koji nijesu bili u dodiru s neprijateljem, pored već pomenutog, izvodili su vojno-političku obuku s borcima. U svim jedinicama 7. maja, prigodnim predavanjima i priredbama obilježena je druga godišnjica formiranja 1. proleterskog bataljona Hrvatske, koji je poslužio kao jezgro za formiranje 13. proleterske brigade.

Poslije skoro svakodnevnih ispada neprijatelja iz Jajca, Jezera i Mrkonjić-Grada, štab 1. proleterske divizije uočio je da raspored pojedinih bataljona 1. i 13. proleterske brigade ne odgovara situaciji jer omogućava neprijatelju da ih i manjim grupama po vlastitoj inicijativi stalno uznemirava, prisiljava na borbu, nanosi gubitke i zamara. Polazeći od toga, i zadatka dobijenog od Vrhovnog štaba NOV i POJ da najupornije zatvara sve pravce koji od pomenutih mjesta izvode ka Mliništima, kao i da manjim snagama zatvara i kontroliše pravac Mrkonjić-Grad - Čađavica, a da radi preuzimanja inicijative otpočne s napadima na manje neprijateljske posade, zatim dejstvima u njegovoj pozadini i na komuni-

¹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 25. str. 277-279: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 16. V 1944. štabu 1. proleterske divizije.

kacijama koje koriste za saobraćaj, 7. maja on je naredio 13. proleterskoj brigadi da se pomjeri na prostoriju: Podrašnica, Sjenokos, Crni vrh (trig. 1259), Berići sa osnovnim zadatkom zatvaranja pravca Rogolje - Protići - Mliništa, a sa manjim dijelovima da s južne strane kontroliše i zatvara pravac Mrkonjić-Grad - Čađavica i održava vezu s dijelovima 5. korpusa NOVJ, zatim da povremeno manjim snagama ofanzivno djeluje na sektoru Mrkonjić-Grada i da dovoljno jaka obezbjeđenja drži na području Zelenikovca (Crni vrh trig. 1259). Istovremeno 1. proleterska brigada dobila je zadatak da se postavi na prostoriju Šipovo - Sokolac - Potkraj - Grabež - Gerzovo - Trnovo radi zatvaranja svih pravaca koji istočno od ceste Rogolje - Mliništa vode ka Mliništima. Svaka od brigada bila je obavezna da na svom sektoru temeljito poruši komunikacije i onesposobi ih za saobraćaj na duže vrijeme.¹¹

Čim je primio divizijsko naređenje, štab 13. proleterske brigade uputio je: 2. proleterski bataljon u rejon Luke - Štrbina radi zatvaranja pravca od Rogolja, kontrole pravca Rogolje - Čađavica i održavanja veze s jedinicama 5. korpusa NOVJ kod Čađavice; 4. proleterski bataljon na prostoriju Crni vrh (trig. 1259) - Poljane sa zadatkom da zatvori pravce koji od Mrkonjić-Grada preko Lisine izvođe na jugozapad; 3. proleterski bataljon u rejon Carevca sa obezbjeđenjima na Gerzovom brdu (trig. 1088), Četenište (k. 1145) i Majstorovića košari radi zatvaranja pravaca od Lisine; 1. proleterski bataljon da se smjesti u Protiće kao brigadna rezerva, dok je 5. proleterski bataljon dobio zadatak da i dalje obezbjeđuje divizijsku bolnicu u Donjoj Peckoj i Miletićima. Brigadna ambulanta i intendanatura trebalo je da se smjeste u Stevanićima, a štab brigade, četa za vezu i mineralni vod u Carevcu. Ovaj raspored brigada trebalo je da zauzme do 6 sati 8. maja. Štab brigade posebno je ukazao štabovima bataljona na važnost zadatka i potrebu ulaganja krajnjih napora kako bi se priječio svaki pokušaj neprijatelja da prođe na oslobođeni teritorij, zatim na potrebu stalne budnosti, obezbjeđenja i maskiranja, kao i na intenzivno prikupljanje podataka o neprijatelju od strane obavještajne službe.¹²

Iako je bilo naređeno, 13. proleterska brigada 8. maja nije mogla da posjedne novu prostoriju zbog prodora dijelova 7. SS divizije od Mrkonjić-Grada prema Čađavici. Naime, da bi se mogao kretati u zahvatu ceste prema Čađavici neprijatelj je prvo morao da odbaci dijelove 1. proleterske divizije južno od te ceste, pa je još u toku noći između 7. i 8. maja izbio na Lisinu i sa nje obacio 3. bataljon 1. proleterske brigade, a zatim niz Široku kosu krenuo prema Rustini gradini (k. 992), Mračaju i Podrašnici. Na tom pravcu najprije su mu se na Rustina gradini suprotstavili dijelovi 3. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade, koji su se odatle povukli na jug. U rejonu Mračaja neprijatelja su sačekali dijelovi 2. proleterskog bataljona i nakon jednosatne borbe povukli se na nove položaje za odbranu na liniji Štrbina - Sjenokos i zatvorili pravac prema Carevcu i Mednoj. Međutim, neprijatelj na tom pravcu više nije napadao, već je postavljajući jaka bočna obezbjeđenja prema Dimitoru, glavnim snagama produžio preko Podrašničkog polja i u zahvatu ceste prema Čađavici, gdje gaje sačekala 13. krajiška brigada i prisilila na povlačenje istog dana. Po naređenju štaba 13. proleterske brigade 2. proleterski bataljon, dijelom snaga od Sjenokosa, preko Suhog vrha i Tomića brda krenuo je da u bok napadne neprijatelja ali se ovaj već bio povukao u Mrkonjić-Grad tako da do napada nije došlo. U ovim borbama poginuo je 1 a ranjena su 2 borca. Slijedećeg dana 7. maja ona je zauzela raspored kako je to bilo naređeno bez uznemiravanja od strane neprijatelja.¹³

I narednih dana dijelovi 7. SS divizije nastavili su ispadima iz Mrkonjić-Grada cestom prema Čađavici i napadima jakih pobočnica na dijelove 1. i 13. pro-

11 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 137-140: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 7. V 1944. godine 1. i 13. proleterskoj brigadi i divizijskoj artiljeriji.

12 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 22/1-1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 7. V 1944. štabovima bataljona.

13 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 165-170: Izvještaji (dva) štaba 13. proleterske brigade od 9. V 1944. štabu 1. proleterske divizije.

leterske brigade južno od te ceste. Tako su oni ili, maja prodrli do Čađavice, ajakom pobočnicom napali jedan vod 2. proleterskog bataljona na Rustinoj gradini (k. 992) i odbacili ga u Mračaj. Međutim, protivnapadom dijelova ovog bataljona neprijatelj je satjeran u Mrkonjić-Grad. U vezi s ispoljenom tendencijom neprijatelja da prodre ka Čađavici i Ključuštab 1. proleterske divizije 12. maja naredio je 13. proleterskoj brigadi da ka Čađavici uputi jedan bataljon radi napada na neprijatelja na tom sektoru i sadejstva s dijelovima 5. korpusa NOVJ na zatvaranju pravca ka Ključu, a da jedan bataljon postavi kod Podšiljka radi dejstva na cestu Mrkonjić-Grad - Rogolje - Čađavica.¹⁴

Na osnovu tog naređenja štab 13. proleterske brigade je istog dana iz rejon Mračaja uputio 2. proleterski bataljon sa tri čete ka Čađavici. Stigavši u selo Grači bataljon je uspostavio vezu s 13. krajiškom brigadom i kako na tom sektoru nije bilo neprijatelja, on se sljedećeg dana vratio u rejon Podrašnica - Mračaj i posjeo stare položaje. I 14. maja njegovi dijelovi bili su napadnuti od neprijatelja na Rustinoj granini (k. 992), ali je i ovog puta odbačen ka Mrkonjić-Gradu. Toga dana u selu Potkraj održana je smotra jedinica 1. proleterske divizije na kojoj su učestvovali i 1. i 3. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. I dok su se 2. i 4. proleterski bataljon nalazili na položajima i imali česte sukobe s neprijateljem 1. i 3. proleterski bataljoni su se odmarali, izvodili vojno-političku obuku prema rasporedu rada koji je izradio štab brigade, održavali četne i bataljonske konferencije s borcima i prekopavali cestu, dotle je 5. proleterski bataljon obezbjeđivao divizijsku bolnicu.

Iskoristiivši zatišje na frontu i 2. proleterski bataljon 15. maja održao je bataljonsku konferenciju na kojoj je, pored ostalog, donijet zaključak da se svi bataljoni i samostalne čete u brigadi pozovu na drugarsko udarničko takmičenje po pitanjima koji će bataljon postići bolje uspjehe u borbama - ubiti i raniti neprijateljskih vojnika, zaplijeniti oružja sa što manje gubitaka, zatim postići bolje uspjehe u vojno-političkoj obuci, kulturno-prosvjetnom radu, u pogledu discipline, političkog djelovanja na terenu i drugo.¹⁵ Takmičenje je zakazano preko štaba brigade, međutim kako je ubrzo uslijedila, takozvana sedma neprijateljska ofanziva, pa odlazak brigade u Srbiju, to zbog stalnih borbi i pokreta njegovi rezultati nikada nijesu ni sumirani, niti je proglašen pobjednik.

Polazeći od ispoljenih namjera dijelovi 7. SS divizije da od Mrkonjić-Grada preko Čađavice prodru ka Ključu, a da bi ih u tome onemogućio, štab 1. proleterske divizije 16. maja naredio je 13. proleterskoj brigadi da do 10 sati sljedećeg dana uputi dva bataljona u rejon Orahovljani - Čađavica - Dolovi sa zadatkom da zatvore pravac Mrkonjić-Grad - Čađavica - Ključ i pravce koji od Podrašničkog polja preko planine Dimitora izvode u dolinu rijeke Sane, održavajući stalnu vezu s ostalim dijelovima brigade, štabom 5. korpusa NOVJ i jedinicama 13. krajiške brigade na području Sitnice. Druga dva bataljona trebalo je postaviti u rejon Podrašnica - Crni vrh (trig. 1259) - Štrbina - Sjenokos radi zatvaranja pravca Rogolje - Mliništa. Istovremeno je naređeno i 1. proleterskoj brigadi da ostane u ranijem rejonu raspoređa s tim da ima u vidu daje 13. proleterskoj brigadi proširena zona dejstva ka Čađavici. Prvoj proleterskoj brigadi, takođe je naređeno da sa jednim bataljonom smijeni 5. proleterski bataljon 13. proleterske brigade, koji je obezbjeđivao divizijsku bolnicu, kako bi ovaj obrazovao brigadnu rezervu u rejonu Protići - Carevac.¹⁶

Na osnovu ovog naređenja štab 13. proleterske brigade uputio je 1. proleterski bataljon u rejon Čađavica - Orlovac - Dolovi - Selište radi zatvaranja pravca Čađavica - Ključ i održavanja veze sa štabom 5. korpusa NOVJ i dijelovima 13. krajiške brigade a 3. proleterski bataljon u rejon Krivokuće - Orahovljani sa

14 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 189-190: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 12. V 1944. štabu 1. proleterske brigade.

15 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 7-1/13: Operativni izvještaj štaba 2. proleterskog bataljona od 1. VI 1944. štabu 13. proleterske brigade.

16 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 258-259: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 16. V 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

zadatkom da zatvori sve pravce koji od ceste Mrkonjić - Čađavica preko Podrašnjičkog polja i planine Dimitora vode u dolini Sane. Drugi i 4. proleterski bataljon zadržani su na starim položajima, s tim što je 2. proleterskom bataljonu naređeno da jednu četu uputi u selo Oglavak radi održavanja veze s 3. proleterskim bataljonom i kontrole pravca Nikin brod - Čenića kosa ka Dimitoru, dok je 4. proleterski bataljon trebalo da se pomjeri malo bliže 2. proleterskom bataljonu i da za odbranu koristi kosu sa kotama 1160 i 970, jugoistočno od Mrčaja, kao i Crni vrh (trig. 1259). Kako je to naredio štab divizije, 5. proleterski bataljon obrazovao je brigadnu rezervu u rejonu Protići - Carevac s tim da održava vezu s 4. proleterskim bataljonom i dijelovima 1. proleterske divizije u rejonu Gerzova, kao i da kontroliše pravac od Šupljeg kamena. Štab brigade i prištapske jedinice ostale su u rejonima ranijeg rasporeda.¹⁷

Rano ujutro 17. maja, 1. i 3. proleterski bataljon krenuli su iz Caravca preko Dimitora u određene rejone rasporeda. Tom prilikom 1. proleterski bataljon na području Čađavice smijenio je 2. bataljon 13. krajiške brigade. Time je 13. proleterska brigada toga dana zauzela novi raspored. Ona je, razvučena na frontu širine od oko 15 kilometara, zatvorila dva značajna pravca koji od Mrkonjić-Grada vode na oslobođenu teritoriju prema Mliništima i Ključu, s težištem na prvom. Pošto je narednih nekoliko dana na položajima brigade vladalo zatišje, izuzev ispada manjih neprijateljskih snaga prema Rustinoj gradini (k. 992), to vrijeme bataljoni su iskoristili za vojno-političku obuku. Pored sastanaka partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a, bataljonskih i četnih konferencija u svim bataljonima su održani i sastanci sa svim rukovodiocima na kojima je analizirana taktika neprijatelja na sektoru Mrkonjić-Grada. Zaključeno je da se radi pariranja neprijateljskih dejstava pojačaju budnost i disciplina, bolje uskladi sadejstvo između jedinica, zatim da se na položajima drže manje a u rezervi jače snage, da se pojača obavještajno-izviđačka djelatnost i da se pristupi postavljanju zasjeda neprijatelju.¹⁸

Polazeći od tih zaključaka 2. proleterski bataljon, noću između 21. i 22. maja postavio je zasjedu sa dvije čete kod Podšiljka, ali kako neprijatelj nije naišao čete su ujutro oko 9 sati povučene u sastav bataljona. Toga dana, po naređenju štaba brigade, 5. proleterski bataljon u rejonu Podrašnica - Štrbina smijenio je 2. proleterski bataljon koji je povučen u sela Carevac i Protiće na odmor. Slijedeće noći su, po naređenju štaba brigade, 4. i 5. proleterski bataljon, svaki sa po dvije čete postavili zasjedu u rejonu Potoci - Balukana - Podšiljak, zapadno od Mrkonjić-Grada. Zasjedu su otkrili četnici pa su se čete u toku dana povukle u sastav bataljona. Iste noći, takođe po naređenju štaba brigade, 1. i 3. proleterski bataljon, pod komandom komandanta 3. proleterskog bataljona, uputili su po četu od Čađavice preko Marčeta na područje između Trijebova i Mrkonjić-Grada radi izviđanja i ispitivanja situacije na tom sektoru, kao i na cesti Mrkonjić-Grad - Crna rijeka.¹⁹ Međutim, ni ova akcija nije dala značajnije rezultate - uhvaćen je svega jedan četnik. Dvadeset četvrtog maja čete su se povukle u sastav bataljona.

Pored skoro svakodnevnih borbi bataljona koji su se nalazili na položajima najbližim Mrkonjić-Gradu, u brigadi su u ovom periodu izvršene i izvjesne organizacione promjene. Početkom maja rasformirana je inženjerska četa a mjesito nje je pri štabu brigade, formiran minerski vod, a sredinom mjeseca formiran je i protukulni (protivtenkovski) vod.

17 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 24-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 16. IV 1944. štabovima 1, 2, 4. i 5. proleterskom bataljonu.

18 Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 162-172: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade za maj od 9. VI 1944. štabu 1. proleterske divizije.

19 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 25-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 22. V 1944. štabovima 1, 3, 4. i 5. proleterskog bataljona.

U drvarskoj operaciji

Ujutro 25. maja, poslije dužih priprema, Nijemci su izvršili vazdušni desant na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru, čime je počela sedma neprijateljska ofanziva koja je zahvatila šire područje Drvara, odnosno Bosanske krajine. Bila je to u stvari kombinovana vazdušnodesantna operacija, kojoj je dat šifrovani naziv operacija »Reselšprung« (»Rösselsprung« - »Konjićev skok«), dok je kod nas poznata i kao drvarska operacija, od koje su Nijemci mnogo očekivali. Operaciju je planirao štab njemačke 2. oklopne armije, a neposredno rukovođenje s njom povjerio je štabu 15. brdskog armijskog korpusa. Plan operacije pregledala je i njemačka Vrhovna komanda oružane sile, a Hitler ga je i lično usvojio.

Osnovna ideja njemačkog plana operacije bila je da padobranske i jedriličarske snage izvrše vazdušni desant na Drvar i zarobe ili unište Vrhovni štab NOV i POJ sa vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom na čelu i savezničke vojne misije, a pješadijske, brdske i motorizovane jedinice da pređu u koncentrično nastupanje prema Drvaru iz Knina, Srba, Donjeg Lapca, Bihaća, Bosanske Krupe, Banje Luke, Mrkonjić-Grada, Jajca, Vijenca i Livna, razbiju jedinice NOVJ na pravcima nastupanja i uspostave vezu s desantnim snagama, a zatim nastave s uništavanjem razbijenih jedinica NOVJ u pomenutom rejonu. Za ostvarenje tih ciljeva, pored vazdušnodesantnih, angažovane su i jake kopnene snage. Pošto u prethodnim višemjesečnim operacijama njemačke i kvislinške jedinice nijesu uspjele da razbiju glavne snage NOVJ i povrate pozicije u Jugoslaviji, njemačka Vrhovna komanda nadala se da će vazdušnim desantom, koje do tada nije primjenjivala u borbi protiv NOVJ, uz ostvareno iznenađenje, uništiti rukovodstvo NOB-e, a prije svega njenu centralnu ličnost Josipa Broza Tita, i tako obezglaviti i paralizirati NOB u cjelini.

Planom operacije, pored ostalog, bilo je predviđeno da prema položajima 1. i 13. proleterske brigade nastupaju tri borbene grupe 7. SS divizije »Princ Eugen« ojačane Oklopnim grenadirskim bataljonom 2. oklopne armije, sa zadatkom da na pravcima: Banja Luka - Čađavica - Ključ, Mrkonjić-Grad - Mračaj - Ribnik i Jajce - Mliništa slome njihov otpor, a potom prodru u pošumljenu planinsku oblast između rijeka Sane i Uvea i u sadejstvu s drugim njemačkim jedinicama unište skladišta i jedinice NOVJ koje se tu budu povukle.

Ujutro 25. maja, kada su njemački padobrancu spuštenu u Drvar a druge snage krenule u nastupanje ka Drvaru, 13. proleterska brigada zatekla se s 4. proleterskim bataljonom u rejonu Poljane (k. 1160) - k. 970 - Crni vrh (trig. 1259), s 5. proleterskim bataljonom na području Rustina gradina (k. 992) - Mračaj, s 3. proleterskim bataljonom u rejonu Krivokuće - Orahovljani i s 1. proleterskim bataljonom u rejonu Orlovac - Dolovi - Selište. U brigadnoj rezervi u selima Carevac i Protići nalazio se 2. proleterski bataljon, a štab brigade i prištapske jedinice u rejonu Carevac - Stevanići. Istočno od ceste Rogolje - Mliništa nalazila se 1. proleterska brigada s pet bataljona koji su zatvarali pravce od Jezera i Jajca prema Mliništima, dok se jedan njen bataljon nalazio u Peckoj gdje je obezbjeđivao divizijsku bolnicu. Treća krajiška proleterska brigada 1. proleterske divizije zatvarala je pravac Livno - Glamoč. Ispred 1. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade, sjeverno od Čađavice u rejonu Stojići - Sitnica nalazila se 13. krajiška brigada i zatvarala pravce Banja Luka - Čađavica.

Pošto je rano ujutro 25. maja iz Mrkonjić-Grada stigao u rejon Rogolje - Kotle, Izviđački bataljon 7. SS divizije, uz podršku artiljerije, krenuo je u nastupanje jednom četom preko Široke kose ka Mračaju, drugom četom preko Podšiljka ka Rustina gradini (k. 992) i trećom četom preko Podrašničkog polja ka Čenića kosi (trig. 1181) i uspio da potisne dijelove 4. proleterskog bataljona s Poljane (k. 1160) ka Crnom vrhu (trig. 1259) gdje je zadržan. Štab brigade je intervenisao najprije jednom četom 2. proleterskog bataljona od Štrbine prema Crnom vrhu, a zatim još sa dvije čete ovog bataljona tako daje neprijatelj odbačen ka Mračaju. Nakon toga Crni vrh je posjeo 2. proleterski bataljon, a 4. proleterski

bataljon je predveče preko Štrbine i Sjenokosa upućen da u bok napadne neprijatelja koji je potiskivao 5. proleterski bataljon na Dimitor.

Za to vrijeme, pošto je poslije žestoke borbe napustio Rustina gradinu (k. 992), 5. proleterski bataljon povukao se iz Mračaja i sa kote 855 na Štrbinu i Sjenokos, gdje je posjeo položaj s dvije čete, dok je jednu četvu uputio na Suhi vrh kako bi spriječio neprijatelja da uz Čenića kosu izbije na Dimitor. Vodeći odbornobene borbe, bataljon je bio prisiljen da napusti Štrbinu i Sjenokos i da se povuče prema Kozjoj strani (k. 1311) i Dimitoru (trig. 1483), dok je četa koja je bila upućena na Suhi vrh, zajedno s jednom četom 3. proleterskog bataljona, upornom odbranom uspjela da zadrži neprijatelja na Čenića kosi. Međutim, neprijatelj je sjuga uspio da izbije na Cigansko brdo (k. 1266) čime je zaprijetio da brzo proдре u dolinu Sane. Zbog toga je štab brigade naredio 5. proleterskom bataljonu da protivnapadom povрати Cigansko brdo. Bataljon je u toku noći pet puta jurišao i tek u šestom jurišu uspio da zbaci neprijatelja s Ciganskog brda. U tim napadima junački su, pored ostalih, poginuli politički komesar bataljona Stevo Nikoliš i zamjenik komandanta bataljona Jovica Mraović. Tako su toga dana 2, 4. i 5. proleterski bataljon na tom pravcu zadržali neprijatelja u rejonu Podrašnice ispred položaja na liniji Crni Vrh - Štrbina - Sjenokos - Cigansko brdo - Dimitor - Suhi vrh.

Na položaj 3. proleterskog bataljona neprijatelj ovog dana nije napadao. U toku noći bataljon se po naredjenju štaba 5. korpusa prebacio u Donji Ribnik. Oklopni grenadirski jurišni bataljon 2. oklopne armije, nastupajući od Banje Luke odbacio je dijelove 13. krajiške brigade, zauzeo Čadavicu i poslije podne izbio pred položaje 1. proleterskog bataljona na liniji Orlovac - Dolovi - Selište. Bataljon je uspješno odolijevao napadima neprijatelja do mraka, a zatim je odstupio u Gornju i Donju Previju, a glavnina neprijatelja zanoćila je između Čadavice i Dolova. Na sektoru 1. proleterske brigade neprijatelj je prodorom od Jezera i Jajca zauzeo Šipovo i upao u Sokolac.

Ne uspjevši da dublje proдре prema Mliništima i gornjem toku Sane, neprijatelj je 26. maja iz Mrkonjić-Grada prebacio 3. bataljon 13. SS puka u Mračaj ali nije napadao. Međutim, zbog upornog prodiranja dijelova 13. SS puka u pravcu 1. proleterske brigade ka cesti Protići - Mliništa, štab 13. proleterske brigade po naredjenju štaba 1. proleterske divizije, poslije podne ovog dana, povukao je 2, 4. i 5. proleterski bataljon na novu liniju odbrane Gradina (trig. 918) - Pecka - Ubavića brdo (k. 787). Nakon što su se bataljoni 13. proleterske brigade povukli Izviđački bataljon 7. SS divizije krenuo je preko Dimitora i dijelom snaga izbio na bok 1. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade. Ovaj bataljon je oko 9 sati kod Gornje Previje bio napadnut od Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona, pa se poslije kraće borbe povukao nešto na jug na liniju Runjina glava (k. 610) - rijeka Sana. Napadnut i tu, on je odstupio ka Velijama gdje se preko mosta prebacio na lijevu obalu Sane u Vasiljeviće. Istovremeno, dijelovi Izviđačkog bataljona 7. SS divizije napali su 3. proleterski bataljon kod Veljašnice, pa se i ovaj, poslije borbe koja je trajala do 19 sati prebacio preko Sane i posjeo položaj na desnoj obali potoka Ribnik od njegovog ušća u Sanu pa na jug, s kojeg je kontrolisao prelaze preko Sane. Izviđački bataljon 7. SS divizije posjeo je položaj na desnoj obali Sane na liniji Rastoka - Kulina (trig. 447) - Velije - Veljašnica, dok su dijelovi Oklopnog grenadirskog jurišnog bataljona nešto poslije 14 sati ušli u Ključ. Na pravcu 1. proleterske brigade neprijatelj je ovladao Podgorijom i izbio pred željezničku stanicu Mliništa i pred Nabojinu (k. 883).

Požurujući i usmjeravajući dejstva jedinica angažovanih u operaciji, štab 15. brdskog armijskog korpusa je uveče 26. maja naredio 7. SS diviziji da nastavi nastupanje ka liniji Bosanski Petrovac - Drvar preko planinskog područja između Sane i Unca radi njegovog pročešljanja, razbijanja jedinica NOVJ i uništenja njihovih skladišta i šumskih željezničkih pruga, s tim da u toku 27. maja proдре 9 kilometara zapadno od željezničke stanice Mliništa do linije rijeka Sana - Ribnik-Veliko brdo. Nezavisno od toga, štab 2. oklopne armije toga dana je naredio 7. SS diviziji da formira »specijalni lovački odred« jačine čete koji će se, polazeći

od Mračaja, noću između 26. i 27. maja, probiti kroz borbeni poredak 1. proleterske divizije na Potoke i zarobiti maršala Tita i članove Vrhovnog štaba prije nego što napuste to područje, a ukoliko su ga već napustili da krenu u potjeru za njima. Nasuprot njemačkom planu vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito, kad je ujutro 27. maja povlačeći se iz Drvara stigao u rejon Potoka, naredio je štabu 1. proleterskog udarnog korpusa da najupornije zatvara pravce koji od Mliništa i Jasenovih Potoka izvode ka Potocima, a štabu 5. korpusa NOVJ da što prije zatvori pravac od Oštrelja prema Potocima, na kome do tada nije bilo jedinica NOVJ.²⁰

Noću između 26. i 27. maja štab 13. proleterske brigade izvršio je manje formacijske promjene u brigadi. Rasformirao je 5. proleterski bataljon i njegovim ljudstvom popunio ostala četiri bataljona. Umjesto njega, kao novi 5. proleterski bataljon, formirao je Slovenački bataljon od takozvanih »prekomoraca« koje je u toku prethodna tri dana povukao iz svih svojih jedinica. Štab brigade smatrao je da će na taj način pojačati moralno-političko jedinstvo jedinica i likvidirati ponekad nepravilan odnos starih boraca prema »prekomorcima« zbog njihove slabije fizičke izdržljivosti i manje otpornosti prema ratnim teškoćama, kao i poboljšati operativne mogućnosti jedinica u tekućim borbama. Novi bataljon je po broju boraca bio tada najjači u brigadi.²¹ Za njegovog komandanta postavljen je Stevo Borota a za političkog komesara Spasoje Vojinović Puhalo.

Ujutro 27. maja, jedinice 7. SS divizije nastavile su dejstva u duhu primljenog naređenja. Cestom iz Mračaja prema Mliništim, koja je na više mjesta bila temeljito porušena, upućen je 3. bataljon 13. SS puka radi povezivanja s glavninom puka koja je napadala od Šipova ka Mliništim. Otkrivši nastupanje ovog bataljona, 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade po naređenju štaba brigade povukao se sa Gradine (trig. 918), iznad Beriča, tri kilometra jugozapadno na Nabojinu (k. 883) na kojoj je oko 10 sati smijenio 4. bataljon 1. proleterske brigade. Za to vrijeme glavnina 13. SS puka napadala je 1. proletersku brigadu s težištem prema Mliništim. A kad je stigao i njegov 3. bataljon uslijedio je napad i na 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade na Nabojini.

U početku neprijatelj je bio uspješan, ali ga je bataljon uz sadejstvo jedne čete tek formiranog 5. proleterskog (slovenačkog) bataljona, protivnapadom i borbom prsa u prsa, pored oskudice u municiji, odbacio ka cesti istočno od Nabojine. Međutim, nešto poslije podne angažovanjem jačih snaga i dijelova četničke brigade »Kočić«, uz snažnu podršku artiljerije i minobacača, neprijatelj je prisilio 2. bataljon da se i pored snažnog otpora, uz osjetne gubitke povuče najprije na Babine grede, a zatim na Samar i Oštru glavicu (k. 771). Pored ostalih u toj borbi poginuo je i komandir 2. čete Sava Božić. Pošto je neprijatelj i dalje uporno nadirao bataljon je krajem dana odstupio nešto na sjeverozapad i zatvorio pravac prema Mihajličićima, gdje je uspostavio vezu sa štabom brigade. Na taj pravac zajedno su se povukli 2. i 5. proleterski (slovenački) bataljon.

Istovremeno s napadom na 2. proleterski bataljon, dijelovi 13. SS puka, zajedno s 3. brigadom Bosanskog krajiškog četničkog korpusa, od Protiča i Gradine, napali su i 4. proleterski bataljon na položaju Ubavića brdo (k. 787) - k. 646 - Gornja Pecka. U početku bataljon je uspješno odoljevao napadima neprijatelja, ali je i on, poslije povlačenja 2. proleterskog bataljona s Nabojine, bio primoran na odstupanje preko Pecke pod veoma teškim uslovima, da bi se krajem dana povukao preko Sane kod njenog izvornog dijela.

Rano ujutru, 27. maja 1. proleterski bataljon je iz Vasiljevića, po naređenju štaba 5. korpusa NOVJ, krenuo u Vrbljane u sastav brigade. On je posjeo položaj na lijevoj obali Sane na liniji Markovići - Vojvodići - Osoje (trig. 937) i zatvorio pravce od Slatine i Medne ka Vrbljanima. Treći proleterski bataljon ostao je na ranijim položajima radi zatvaranja prelaza preko Sane. Ova dva bataljona u toku

20 Slavko Odić, »Desant na Drvar.« Vojnoistorijski institut, Beograd 1981, str. 163 i 175.

21 Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 168: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 9. VI 1944. štabu 1. proleterske divizije.

dana nijesu imala borbi, a štab brigade, koji se nalazio u Mihajličićima uspostavio je s njima vezu oko 15 sati.

Sjeverno od 1. i 3. proleterskog bataljona, Izviđački bataljon 7. SS divizije u toku dana je napadom s linije Rastoka - Veljašnica i borbe s dijelovima 13. krajiške brigade, prešao Sanu kod Kenjala i izbio u Donji Ribnik, dok je na pravcu 1. proleterske brigade 13. SS puk zauzeo Mliništa i prodro do Jasenovih Potoka. Iako je postigla izvjestan uspjeh 7. SS divizija nije izvršila zadatak postavljen za 27. maj od strane štaba 15. brdskog armijskog korpusa. Ni »Specijalni lovački odred« nije uspio da se probije do Potoka, pa mu je poslije povratka u bazu naređeno da to učini noću između 27. i 28. maja.

Poslije tri dana borbi i prikupljanja podataka o štabovima i jedinicama NOVJ, štab njemačke 2. oklopne armije je zaključio da se maršal Tito i Vrhovni štab NOV i POJ nalaze u rejonu Potoci - Uvala, pa je odlučio da 28. maja u zoru sa svim snagama angažovanim u operaciji pređe u koncentrično nastupanje prema Potocima i Uvali. Kasno uveče 27. maja u duhu te odluke on je izdao naređenje jedinicama angažovanim u operaciji: 7. SS diviziji da sa Izviđačkim bataljonom nastupa preko Danilovića (najsjeverniji dio G. Ribnika) i Srnetice prema Uvali i Potocima, sa 13. SS pukom od ceste Carevac - Mliništa, ako to situacija dozvoli, i sa glavnim snagama u zahvatu šumske željezničke pruge od Mliništa ka Potocima. Sve jedinice trebalo je da krenu u nastupanje 28. maja, najkasnije u 4 sata i 30 minuta.

Štab 13. proleterske brigade u toku noći između 27. i 28. maja preduzeo je više mjera da već zamorene jedinice sredi i pripremi kako bi slijedećeg dana što spremnije dočekale očekivani napad dijelova 7. SS divizije. Rano ujutro 13. SS puk napao je najprije dijelove 1. proleterske brigade u rejonu Jasenovih Potoka i južno od ovog sela. U takvoj situaciji štab 13. proleterske brigade uputio je 2. proleterski bataljon od Samara da posjedne Lipu (k. 1087), južno od Jasenovih Potoka i zatvori pravce ka željezničkoj stanici Ovčara i ka Vrbljanima. Međutim, neprijatelj je u međuvremenu izbio na Lipu pa je ovaj bataljon, uspostavivši vezu s 4. bataljonom 1. proleterske brigade koji se tu branio, zajedno s njim posjeo položaj na zapadnoj ivici Jasenovih Potoka i prema Lipi i zadržao neprijatelja. I dok se ovaj pripremao da ih napadne, ova dva bataljona su izvršila protivnapad i satjerala ga u Jasenove Potoke. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen protivnapadom tako daje tom prilikom pretrpio osjetne gubitke. Krajem dana štab brigade je povukao 2. proleterski bataljon sjeverozapadno od Mihajličića na Rušnju (k. 988), odnosno na desno krilo 4. proleterskog bataljona, da bi zatvorio pravce ka Vrbljanima. Oko 14 sati neprijatelj je zauzeo Mihajličiće.

Sjeverno od Jasenovih Potoka na Oštroj glavi (k. 771) neprijatelj je napadao 5. proleterski bataljon, a još sjevernije na Odžinoj glavi (k. 529) i u Donjoj Pecki i 4. proleterski bataljon. Bataljoni su se uporno branili i postepeno odstupali pred nadmoćnijim neprijateljem. Četvrti proleterski bataljon povukao se na Brdo, a 5. proleterski bataljon na Vranovinu (trig. 934) gdje su uspjeli da se srede i da zaustave neprijatelja.

Kad su počele borbe na sektoru Pecka - Jasenovi Potoci, štab brigade je iz rejona Markovići - Vojvodići povukao 1. proleterski bataljon i njegove dvije čete kao pojačanje uputio 2. proleterskom bataljonu, koje su bile angažovane u borbama u šumi zapadno od Jasenovih Potoka. Druge dvije čete stavljene su na raspolaganje 4. proleterskom bataljonu, od kojih je jedna angažovana u borbama zapadno od Pecke. Međutim, ovom intervencijom nije se gotovo ništa postiglo jer je kasno uslijedila. Povlačenjem 2. i 5. "proleterskog bataljona na Rušnju, Brdo i Vranovinu, štab brigade je povukao i 1. proleterski bataljon u Gornje Vrbljane gdje je prenoćio.

Pošto je desno krilo 13. SS puka preko Slatine izbilo u dolinu Sane kod Jabukovca ono je oko 14 sati napalo 3. proleterski bataljon 13. proleterske brigade koji mu je uspješno odoljevao puna dva sata, a zatim se, po naređenju štaba 39. divizije, pod čijom se komandom privremeno nalazio, prebacio u Gornje Vrbljane. Tu je posjeo nove položaje za odbranu i zaustavio napad neprijatelja koji je

nastupao od Donje pecke. Dolaskom u Vrbljane bataljon je ušao u sastav svoje brigade. Tako se krajem 28. maja čitava 13. proleterska brigada našla u širem rejonu Vrbljana.

Pošto je u sumrak neprijatelj zauzeo Vranovinu i Brdo, štab brigade je u toku noći pomjerio jedinice nešto zapadnije i s 2. proleterskim bataljonom posjeo Kikove (k. 907) i Klimentu (k. 957), s 4. proleterskim bataljonom Crljenicu (trig. 1112), s 5. proleterskim bataljonom Sjenokos i Tanku kosu (k. 1093), dok su 1. i 3. proleterski bataljon ostali u Gornjim Vrbljanima. Namjera štaba 13. proleterske brigade bila je da na tim položajima sutradan zaustavi dalje nastupanje neprijatelja.

S obzirom da su borbe koje su neprekidno vođene već četvrti dan iscrpljivale borce i trošile skromne materijalne rezerve a naročito municiju štab 1. proleterske divizije 28. maja predložio je štabu 1. proleterskog korpusa da se umjesto frontalnih borbi pređe u napade na bokove i pozadinu neprijatelja. Međutim, zbog opšte situacije ovaj mu je odgovorio da »momentalno nema drugog izbora sem defanzive«.

Tog dana politički komesar 1. proleterske divizije Vlado Šćekić obratio se dopisom političkim komesarima, njihovim zamjenicima i politodjelima 1,3. i 13. proleterske brigade i ukazao im na težinu situacije, kao i na zadatke jedinica, a prije svega partijskih organizacija. »Moramo učiniti sve« pisao je politički komesar divizije, »da naše jedinice izdrže u ovim borbama i teškoćama i iz njih izađu još čeličnije. Prije svega, svaki rukovodilac i svaki borac treba da zna zašto je u ovom momentu potrebno njegovo požrtvovanje, samopregor, zašto je potrebno i život da ako bude trebalo... U smislu priprema i daljeg osposobljavanja jedinica za izvršenje svakog zadatka smatram da je najvažnije preduzeti: da part, organizacije izvrše svoju ulogu, da part, članstvo bude na svom mjestu, da najteže situacije ono riješi, da najveće teškoće ono iznese na svojim leđima i da preko svog ličnog primjera i političke aktivizacije mobilize sve borce na dotičnom zadatku. Radi toga, mislim da, po mogućstvu, sve part, jedinice treba što prije da održe part, sastanke na kojima će biti upoznate sa situacijom i zadacima i svojim dužnostima na tim zadacima; i da isto redovno rade bez obzira na teškoće. To će biti najveća garancija da naše vojničke jedinice izvrše sve zadatke i izdrže sve napore... - Došli su dani žestokih defanzivnih i ofanzivnih borbi za koje moramo biti sposobni i kroz njih se osposobljavati još za veće zadatke«, pisalo je na kraju dopisa.²²

Na pravcu odbrane 1. proleterske brigade dijelovi 13. SS puka 28. maja zauzeli su željezničku stanicu Ovčaru, i u toku noći, što do tada nijesu radili, nastavili da napadaju prema Potocima. Sjeverno od 13. proleterske brigade dijelovi Izviđačkog bataljona 7. SS divizije izbili su na vrh Šiše i do škole i crkve u Gornjem Ribniku, odnosno do zaseoka Sredice, i ovladali grebenom Gola Šiša. »Specijalni lovački odred« ni u drugom pokušaju nije uspio da se probije prema Potocima. Prema tome, ni u toku ovoga dana jedinice 7. SS divizije nijesu uspjele da izvrše zadatke određene za 28. maj, zahvaljujući snažnom otporu 1. i 13. proleterske brigade.

Nakon četiri dana žestokih borbi Vrhovni štab NOV i POJ 29. maja prije podne u rejonu željezničke stanice Potoci održao je sastanak na kome je analizirao situaciju i donio odluku da se Vrhovni štab prebaci pod Šator-planinu u selo Preodac, a da se jedinice zahvaćene operacijama najpovoljnijim pravcima probiju neprijatelju za leđa i pređu u protivofanzivu. Prva proleterska divizija trebalo je da se s 1. i 13. proleterskom brigadom prebaci na područje planina Jastrebnjaka i Vitoroga, istočno od ceste Glamoč - Mliništa, a 3. krajiška proleterska brigada, koja je stavljena pod komandu štaba 1. proleterskog korpusa, južno od ceste Drvar - Glamoč radi zatvaranja pravaca prema Preodcu, u čiji je rejon trebalo da stigne Vrhovni štab. O odluci Vrhovnog štaba štab 1. proleterskog korpusa odmah je obavjestio štab 1. proleterske divizije. Međutim, sve do

22 Arhiv VII, k. 712, br. reg. 4/11.

odlaska Vrhovnog štaba s Potoka, 1. i 13. proleterska brigada, kao i ostale jedinice u tom rejonu, morale su najupornije da zatvaraju pravce ka Potocima prema kojima je neprijatelj uporno težio.²³

Rano ujutro 29. maja s dostignute linije, 13. SS puk nastavio je da nastupa i da potiskuje dijelove 1. proleterske brigade, težeći da što prije izbije u rejon željezničke stanice Lisina. Da bi ga u tome onemogućio štab 1. proleterske divizije naredio je 13. proleterskoj brigadi da prebaci dva bataljona u rejon željezničke stanice i da s njima, u drugoj liniji odbrane na lijevom krilu 1. proleterske brigade, posjedne položaj istočno i sjeveroistočno od željezničke stanice. Štab 13. proleterske brigade je u tom pravcu iz Gornjih Vrbljana odmah uputio 1. i 2. proleterski bataljon, a sa 3,4. i 5. proleterskim bataljonom na položajima Strahinići - Crljenica - Sjenokos - Tanka kosa nastavio da spriječava prodor neprijatelja prema Resenovači i Uvali.

Veoma oštre borbe vodio je 4. proleterski bataljon za Klimentu (k. 1081) koju je neprijatelj zauzeo nešto poslije 10 sati, a tek poslije 14 sati i Crljenicu (trig. 1112). Snažan otpor pružili su neprijatelju 5. i 3. proleterski bataljon na Sjenokosu i Tankoj kosi, odakle su odstupili na Lazine pećine (k. 1358) i Lisinu (trig. 1375). Time je 13. SS puk ovladao Vrbljanima, a 13. proleterska brigada nastavila je da pruža otpor na visovima zapadno od ovog sela. Između 20 i 21 sata neprijatelj je najuriš zauzeo Lazine pećine. Ubrzo zatim on je probio front 5. proleterskog bataljona zapadno od Lazinih pećina nakon čega je 3. proleterski bataljon zajedno s jednim vodom 5. proleterskog bataljona s Lisine (trig. 1375) odstupio prema Uvali i priključio se jedinicama koje su se tu zatekle oko štaba 5. korpusa NOVJ, ali je izgubio vezu sa štabom brigade.

Sve vrijeme nešto južnije na frontu 1. proleterske brigade, naročito u zahvatu šumske željezničke pruge prema željezničkoj stanici Lisina, njen 6. bataljon vodio je veoma žestoke borbe. I pored osjetnih gubitaka i nedostatka municije on je uspješno usporavao nadiranje neprijatelja. Do mraka trebalo ga je zadržati, istočnije od željezničke stanice kako bi se obezbijedilo povlačenje Vrhovnog štaba s Potoka i sačuvao širi prostor oko stanice gdje je trebalo da se prikupe 1. i 13. proleterska brigada u vezi s najavljenim pokretom.

Oko 16 sati, kad je zaprijetila opasnost da će neprijatelj probiti odbranu 6. bataljona, po naređenju Štaba 1. proleterske divizije, u protivnapad su prešli 1. i 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade, zajedno s 6. bataljonom 1. proleterske brigade, u toku kog su angažovani i dijelovi 4. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade za udar sa sjevera u bok neprijatelja. U veoma žestokoj borbi koja je trajala do 18 sati, uz neposredno učešće komandanta brigade Milana Žeželja i komandanata 1. i 2. proleterskog bataljona Stjepana Mikšića i Branka Krasojevića u kojoj su se naročito istakla oba bataljona,²⁴ neprijatelj je odbačen na istok do Babića krčevina i prema Crljenici i Sjenokosu, odakle, potučen i iscrpljen, nije ni pokušavao da u toku noći pređe u napad. Nakon toga 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade povukao se na željezničku stanicu Lisina.

Poslije podne 29. maja, u duhu odluke Vrhovnog štaba, štab 1. proleterske divizije naredio je 1. i 13. proleterskoj brigadi da se do 21. sata prikupe u rejonu željeznička stanica Lisina - Obršina (trig. 1369) - Bjeljevina (k. 1249) - Ponorci (k. 1332), s tim da prema neprijatelju ostave slabije snage radi obezbjeđenja i održavanja dodira s njim kako ne bi osjetio izvlačenje divizije s te prostorije. Štab 13. proleterske brigade imao je poteškoća dok je uspostavio veze s 4. i 5. proleterskim bataljonom, međutim, i pored svih nastojanja da se poveže i s 3. proleterskim bataljonom u tome nije uspio. Prikupljanje brigade, osim 3. proleterskog bataljona, u rejonu Željezničke stanice Lisina završeno je nešto prije pola

²³ Slavko Odić, n.d. str. 203-204.

²⁴ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 7-1/13: Operativni izvještaj štaba 2. proleterskog bataljona od 1.VI 1944. štabu 13. proleterske brigade.

noći. Teški nepokretni ranjenici evakuisani su u divizijsku bolnicu koja ih je otpremila u zemunice na planini Klekovači.

Uveče toga dana maršal Tito je s Vrhovnim štabom, Pratećim bataljonom i savezničkim vojnim misijama napustio Potoke i krećući se na jug besputnim i teškoprohodnim terenom prije podne 30. maja stigao u Preodac pod Šator-planinu. Oko pola noći između 29. i 30. maja i štab 1. proleterske divizije sa 1. i 13. proleterskom brigadom krenuo je iz rejona željeznička stanica Lisina - Bjeljevina prema prostorijski istočno od ceste Glamoč - Mliništa. Na čelu divizijske kolone kretao se 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. Pokret je bio izuzetno težak i naporan za iscrpljene borce u prethodnim borbama, jer se marševalo pošumljenim planinskim zemljištem, bez staza, sa mnogo vrtača i oborenog drveća. Kolona se najprije kretala na jug prema Stekerovcima, a zatim je skrenula na istok pored Tubina brda (k. 1206), u toku dana prešla cestu kod žandarmerijske stanice Mliništa i izbila u rejon Vučjih poljana. Prelaz preko ceste čitave divizijske kolone obezbjeđivao je od Glamoča kod Vasića 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade gdje je i zanoćio.²⁵

Ujutro 30. maja, njemačke snage nastavile su da koncentrično nastupaju prema Potocima i Uvali, ali tamo više nije bilo maršala Tita s Vrhovnim štabom niti 1. i 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije. U okruženju našao se štab 5. korpusa NOVJ s nekim manjim jedinicama, među kojima se nalazio i 3. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. U toku toga dana štab njemačke 2. oklopne armije preko obavještajne službe doznao je da su se glavne snage NOVJ iz rejona Potoci - Uvala povukle na jug, jugozapad i jugoistok i da se Vrhovni štab i štab 1. proleterskog korpusa nalaze u Poljicu, a štab 8. korpusa na Velikom Tičevu. U vezi s tim, on je kasno uveče toga dana naredio štabu 15. brdskog armijskog korpusa da razbije te štabove i istovremeno očisti od partizanskih jedinica područje između Drvara, Bosanskog Petrovca i Ključa.

Radi izvršenja tih zadataka, jedinicama angažovanim u operaciji upućena su određena naređenja, dok je 3. bataljonu 14. SS puka naređeno da se prebaci u rejon Glamoča i da zajedno sa 105. SS izviđačkim bataljonom i 369. izviđačkim bataljonom (borbena grupa »Kene« - »Kähne«) razbije jedinice NOVJ istočno od ceste Glamoč - Mliništa a da potom pređe u nastupanje prema Rorama. Napad njemačkih jedinica, po ovom naređenju, trebalo je da otpočne 1. juna u 4 sata i 30 minuta. Međutim, u toku pomjeranja na polazne položaje za napad njemačke snage su već 30. maja ujutro ušle u Glamoč a naveče i u Medena Selišta i Vaganj. Manjim snagama od Medenih Selišta neprijatelj je krenuo i prema Mliništima ali je u toku 31. maja i 1. juna bio odbačen od dijelova 1. proleterske brigade.

U međuvremenu pošto je dobio obavještenja o situaciji na pojedinim pravcima i uočio namjere Nijemaca da zatvore обруč oko Preodca, maršal Tito odlučio je da se s Vrhovnim štabom i jedinicama oko njega povuče iz rejona Preodca preko Mliništa ka Vitorog-planini. U vezi s tim štab 1. proleterskog korpusa 31. maja naredio je depešom 1. proleterskoj diviziji da od 1. juna ujutro obezbijedi prebacivanje Vrhovnog štaba preko ceste kod Mliništa. Čim je dobio to naređenje, štab 1. proleterske divizije naredio je 1. proleterskoj brigadi da sa tri bataljona razbije i protjera sve neprijateljske snage koje su sa pravca Glamoča prodrle u rejon južno od Mliništa i da taj prolaz po svaku cijenu zadrži u svojim rukama, a 13. proleterskoj brigadi da se do 6 sati 1. juna pomjeri prema Pribelji i zatvori sve pravce koji od Glamoča i Glamočkog polja izvode ka Pribelji i Čardak-livadama uz održavanje tijesne veze s 1. proleterskom brigadom.²⁶

Izvršavajući to naređenje, štab 13. proleterske brigade postavio je 2. proleterski bataljon na položaj Turska kosa (k. 1580) - Visibaba (trig. 1562) radi zatvaranja pravca od Prijana, 5. proleterski bataljon na položaj Paripovac - Ivićev

25 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 11-1/10: Operativni izvještaj štaba 1. proleterskog bataljona od 4. VI 1944. štabu 13. proleterske brigade.

26 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 557-559: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 31. V 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

vrh (k. 1360) radi zatvaranja pravca od Glamočkog polja ka Čardak-livadama i 1. proleterski bataljon u Pribelju sa četama na Vrščiću (k. 1970) i Matragu (trig. 1413) radi zatvaranja pravca od Glamoča prema Pribelji. Štab brigade, 4. proleterski bataljon i prištapske jedinice smjestili su se u rejonu Pribelje.²⁷ Na desnom krilu brigade, prema cesti Medena Selišta - Mliništa nalazili su se dijelovi 1. proleterske brigade, a južno od Pribelje prema Glamoču Glamočki partizanski odred. Noću između 31. maja i 1. juna u rejonu Pribelje saveznički avioni 1. proleterskoj diviziji bacali su materijal pa su dijelovi 1. proleterskog bataljona bili angažovani na njegovom sakupljanju zajedno sa divizijskim intendantskim organima.²⁸

Dok su njemačke snage napadom s juga od Odžaka i sa sjevera od Baraća ka Mliništima nastojale da odbace 1. proletersku brigadu od pomenute ceste i onemoguće prebacivanje Vrhovnog štaba na istok, dijelovi borbene grupe »Kene« napali su oko podne 2. juna od Prijana 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade na Turskoj kosi i Visibabi, kao i njen 1. proleterski bataljon takođe na Visibabi, koji se tu prethodnog dana prebacio od Pribelje da bi pojačao odbranu prema Čardak-livadama. Veoma žestoke borbe vođene su cijelo poslije podne sve do pola noći kada je neprijatelj zauzeo Visibabu a bataljoni se povukli ka Paripovcu. U toj borbi pored ostalih, smrtno je ranjen i nakon dva dana podlegao ranama komandir 2. čete 2. proleterskog bataljona Stjepan Kraljević. Tokom te noći i slijedećeg dana, po naređenju štaba 1. proleterskog korpusa, štab 1. proleterske divizije povukao je 1. proletersku brigadu od Mliništa na liniju Presedlo - Gardak-livade - Borik - Alako Vrh (trig. 1360) - Vrščić (k. 1270), sjeverozapadno od Pribelje, 3. krajišku proletersku brigadu na liniju željeznička stanica Čardak - Presedlo i ka Pljevskim Podovima, sjeverno od Vitoroga, dok se 13. proleterska brigada pomjerala u rejon Pribelje i južno od nje na Matrag (trig. 1413) i na jugoistok do Zubića košara. Dok su 1. i 3. proleterska brigada 3. juna vodile borbe s neprijateljem, koji je nastupao za njima, dotle je 13. proleterska brigada obezbjeđivala Vrhovni štab i divizijsku bolnicu u Pribelji i izviđala prema Glamoču. Toga dana je naredbom štaba 1. proleterske divizije za komandanta 5. proleterskog bataljona postavljen poručnik Spiro Špadijer, do tada zamjenik komandanta 1. bataljona 1. proleterske brigade.²⁹

Rano ujutro, 3. juna iz rejona vrela Ponore, u pratnji dijelova Pratećeg bataljona, Vrhovni štab je stigao u Pribelju i odmah produžio prema Mrđanovim košarama, gdje je u šumi istočno od njih zalogorovao (oko 4 km jugoistočno od Pribelje). Za njegovo obezbjeđenje određen je 4. proleterski bataljon 13. proleterske, koji se iz rejona sjeverno od Pribelje pridružio koloni Vrhovnog štaba. Po dolasku u pomenuti rejon, s obzirom na opštu situaciju i zadatke koji su stajali pred Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) i Vrhovnim štabom, naročito na međunarodnom planu i u odnosu na raniju odluku o upućivanju 1. proleterskog korpusa u Srbiju, maršal Tito odlučio je da se CK KPJ, Vrhovni štab i NKOJ preko Barija u Italiji prebace na otok Vis, gdje će imati bolje uslove za obavljanje sve složenijih zadataka, a da 1. proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) krene za Srbiju.³⁰

Na zahtjev maršala Tita prebacivanje s Kupreškog polja organizovano je naredne noći preko Britanske i Sovjetske vojne misije koje su imale radio-vezu sa savezničkom bazom u Bariju u Italiji. Trećeg juna oko 21 sat Vrhovni štab je stigao u selo Bajramovci na sjeverozapadnoj ivici Kupreškog polja, a već nakon jedan sat na improvizovani aerodrom sletio je sovjetski pilot Aleksandar Serge-

27 Arhiv VII, k. 729A, br. reg. 6-2: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 31. V 1944. štabu 1. proleterske divizije.

28 Zbornik, tom IV, knj. 26, str. 162-172: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 9. VI 1944. štabu 1. proleterske divizije.

29 Arhiv VII, k. 712, br. reg. 24/8.

30 Mogućnost prebacivanja najvišeg političkog i vojnog rukovodstva NOB-e na otok Vis razmatrana je u Vrhovnom štabu još u januaru 1944. prvenstveno sa stanovišta mogućnosti efikasnije borbe za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Drvarska operacija ubrzala je donošenje konačne odluke u tom smislu.

jevič Šornikov avionom kojim je u Bari prebacio maršala Tita, neke članove CK KPJ, Vrhovnog štaba i NKOJ-a kao i šefove savezničkih vojnih misija. Ubrzo je sletio i jedan britanski avion a pred zoru ponovo Šornikov. Oni su odvezli neke članove NKOJ-a i grupu pripadnika raznih službi Vrhovnog štaba takođe u Bari. Aerodrom je čitave noći neposredno obezbjeđivao 4. proleterski bataljon 13. proleterske brigade, koji je u zoru upućen u rejon Malovana sa zadatkom da zatvori pravac od Šuice prema Kupresu.³¹ Iz Barija Vrhovni štab se noću 6. i 7. juna britanskim razaračem prebacio na otok Vis.

Ujutro 4. juna, njemačke snage nastavile su da nastupaju od ceste Glamoč-Mliništa na istok i iz Glamočkog polja ka Pribelji. Dijelovi 14. SS puka, uz podršku artiljerije i tenkova, odbacili su 2. proleterski bataljon s Matraga (trig. 1413) i oko 17 sati ušli u Pribelju, nakon čega se brigada pomjerala na jugoistok ka Kupreškom polju. Da bi za izvjesno vrijeme zadržao aerodrom na Kupreškom polju zbog prijema pomoći od strane saveznika i evakuacije teških ranjenika na liječenje u savezničkim bolnicama u Italiji, a zatim jedinice povukao istočno od ceste Šuica - Kupres - Bugojno, štab 1. proleterske divizije naredio je 13. proleterskoj brigadi da u toku noći između 4. i 5. juna posjedne položaje na liniji Mali Vitorog (trig. 1747) - Slana kosa (k. 1543) - Bojna - Crni vrh (trig. 1509), na jugozapadnim padinama Vitoroga, sa zadatkom da zatvori sve pravce koji od Pribelje i Glamoča izvode ka Kupreškom polju. Istovremeno su 1. i 3. proleterska brigada dobile zadatak da zatvore pravce koji sa sjevera i sjeveroistoka između Vitoroga i Janja takođe izvode ka Kupreškom polju.³² Međutim, 5. juna njemačke snage povukle su se iz Pribelje u Glamoč a od željezničke stanice Čardač i Presedla ka Mliništima, tako da toga dana nije bilo borbi u rejonu razmjesta 1. proleterske divizije.

U međuvremenu je 4. juna, prema odluci Vrhovnog štaba, rasformirana 1. inženjerska brigada a njeni bataljoni uključeni u brigade 1. proleterske divizije. U sastav 13. proleterske brigade ušao je 1. bataljon, jačine oko 200 boraca, koji je dobio naziv Inženjerski bataljon 13. proleterske brigade. Sa njim su komandovali komandant Milutin Despotović Omladinac i politički komesar Branko Medić. Ubuduće bataljon je trebalo da izvršava borbene zadatke kao i ostali pješadijski bataljoni, a s obzirom da do tada nije učestvovao u borbama trebalo ga je za to što prije osposobiti.³³

Bez uznemiravanja od strane neprijatelja u noći između 5. i 6. juna saveznički transportni avioni spustili su se na aerodrom kod Bajramovaca i istovarili izvjesnu količinu opreme, naoružanja, municije, odjeće i živežnih namirnica, uglavnom za jedinice 1. proleterske divizije, a evakuisali oko 140 ranjenika i bolesnika iz 1. proleterske i 10. divizije u Italiju. Među evakuisanim bio je i izvjestan broj pripadnika 13. proleterske brigade. Njene jedinice ne samo da su obezbjeđivale aerodrom već su bile angažovane i u radu na aerodromu oko istovara materijala i ukrcavanja ranjenika i bolesnika. Po naređenju štaba 1. proleterske divizije od 5. juna,³⁴ brigada je oko jedan sat poslije pola noći krenula na jug i krećući se zapadnom ivicom Kupreškog polja, prešla cestu Šuica - Kupres kod Gornjeg Malovana i pored Rilića poslije podne 6. juna izbila na Vukovsko polje i razmjestila se u rejonu Gradina (k. 1310 - sjeverno od Ravna) - Ravašnica - Razvršće (trig. 1565) - Rudo polje, obezbijedivši se od neprijatelja u Prozoru i Duvnu. Istovremeno su i 1. i 3. proleterska brigada izvršile pokret na jug i razmjestile se na prostoriji Kupreška vrata - Otinovci - D. Vukovsko - Brda - Rilić - Žanoglina. Tako se poslije podne 6. juna čitava 1. proleterska divizija našla istočno od ceste Šuica - Kupres.

31 Slavko Odić, n.d. str. 263-264.

32 Zbornik, tom IV, knj. 26. str. 91-94: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 4. VI 1944. štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade.

33 Arhiv VII, k. 712, br. reg. 4/5: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 4. VI 1944. štabovima 1. 3. i 13. proleterske brigade.

34 Zbornik, tom, IV, knj. 26, str. 103-106.

S obzirom na to da su se 5. juna njemačke snage angažovane u drvarskoj operaciji počele povlačiti u polazne garnizone i da su se jedinice NOVJ, koje su učestvovala u operaciji, do tog vremena probile iz okruženja i našle iza leđa neprijatelja, toga dana je u stvari s potpunim neuspjehom za neprijatelja završena drvarska operacija. Iako je njemačka Vrhovna komanda oružane sile od nje mnogo očekivala pridajući joj »odlučujući značaj za cjelokupnu borbu i političku situaciju na Balkanu«, ona nije postigla ni jedan od postavljenih ciljeva: nije zarobljen ni likvidiran maršal Tito niti Vrhovni štab NOV i POJ, a niti je uništena ili razbijena ni najmanja jedinica NOVJ. Naprotiv, one su iz operacije izašle očeličene i sa novim ratnim iskustvom tako da su ubrzo preuzele inicijativu i prešle u ofanzivne akcije.

Trinaesta proleterska brigada, iako se u početku operacije našla razvučena na širokom frontu i sa svega tri bataljona zatvorila vrlo značajan pravac Mrkonjić-Grad - Mliništa, a sa ostala dva bataljona, pod komandom štaba 5. korpusa, takođe značajan pravac Čađavica - Ključ, u potpunosti je izvršila postavljeni zadatak. Ona je, iako brojno mala, upornom odbranom, kombinovanom s aktivnim dejstvima, spriječavala brz prodor neprijatelja, lomila njegovu udarnu moć i na kraju ga onemogućila da preko njenog fronta odbrane prodre u rejon Potoka i pored nestašice municije, velikog zamora boraca i slabe ishrane. Tome je doprinijelo i dobro funkcionisanje službi - veze, intendantske i sanitetske, dok je obavještajna nešto podbacila. Brzim manevrom, zajedno s 1. proleterskom brigadom ona se probila za leđa neprijatelju, a zatim angažovana za neposredno obezbjeđenje aerodroma na Kupreškom polju sa kog su maršal Tito, Vrhovni štab, NKOJ, članovi CK KPJ, šefovi svezničkih misija, veći broj ranjenika i bolesnika prebačeni avionima u Italiju. U borbama u toku operacije ona je dala i značajne žrtve - ukupno je poginulo 36 i ranjeno 66 boraca i rukovodilaca.³⁵

Pored uspješnog komandovanja značajan doprinos uspjehu brigade u operaciji dala je partijska organizacija koja je bila angažovana na podizanju borbenog morala boraca i jedinica, učvršćenju discipline, razvijanju ofanzivnog duha i ratnog drugarstva, kao i na otklanjanju negativnih pojava koje su se gotovo redovno ispoljavale u teškim ratnim situacijama. Poslije operacije Divizijski komitet KPJ 1. proleterske divizije analizirao je borbena dejstva njenih jedinica i rad partijskih organizacija i, pored ostalog, konstatovao: »Prva proleterska divizija je izvršila svoj zadatak u ovoj ofanzivi. Ona je, u borbama sa elitnim jedinicama njemačke vojske, pokazala masovni heroizam, čvrst moral i veliku izdržljivost. Njena ubojnost bila je na visini i pored veoma teških napora: stalnih marševa, svakodnevnih borbi i čestog gladovanja... Držanje divizije u ofanzivi pokazalo je sve dobre osobine naše partijske organizacije, a takođe, i sve njene nedostatke. Partijske organizacije u diviziji su pripremile svoje jedinice za neprijateljsku ofanzivu rešavanjem aktuelnih pitanja prije napada na našu diviziju i davanjem uputstava za rad kroz ofanzivu. Od posebnog značaja bila je priprema partijske organizacije XIII proleterske brigade kada je, uklanjanjem niza nedostataka i slabosti, uspjela da sebe i brigadu osposobi za izvršavanje zadataka u VII ofanzivi. ... Držanje partijskog članstva u borbama bilo je vrlo dobro. Ono je bilo odraz ozbiljnog shvatanja svojih dužnosti u takvim situacijama.«³⁶

35 Slavko Odić, n.d. str. 276.

36 Zbornik, tom IX, knj. 6, str. 599-601: Pismo divizijskog komiteta KPJ 1. proleterske divizije od 13. VIII 1944. svim partijskim organizacijama 1. proleterske divizije.